

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/27/54-57>**Günəl Mustafayeva**

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin

Ədliyyə Akademiyası

mustafayevagunel90@gmail.com

MÜLKİ PROSESSUAL HÜQUQUN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ – BEYNƏLXALQ KONVENSIYALAR ASPEKTİNDƏN

Xülasə

Beynəlxalq müqavilələr və konvensiyalar mülki prosessual hüquqa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və islahatları təşviq edir. Onlar transmilli mülki məhkəmə sistemləri üçün strukturlaşdırılmış çərçivə təmin edir və mübahisələrin həllinin effektivliyini təmin edərək arbitraj sazişlərinin icrasını təmin edir. Arbitraja diqqət beynəlxalq ticarət sahəsində münaqişələrin həllinə mümkün yanaşma kimi onun artan əhəmiyyətini vurğulayır. Beynəlxalq standartların yerli hüquq sistemləri ilə uzlaşdırılmasında çətinliklərə baxmayaraq, bu müqavilələr inkişaf edən beynəlxalq hüquq landşaftında onların effektivliyini artırmaqla problemsiz integrasiya etməyə davam edir.

Açar sözlər: *mülki prosessual hüquq, beynəlxalq arbitraj və məhkəmə, Nyu-York Konvensiyası, Avropa Konvensiyası, balanslaşdırılmış beynəlxalq münasibətlər*

Gunel Mustafayeva

The Academy of Justice of the Ministry of Justice of the

Republic of Azerbaijan

mustafayevagunel90@gmail.com

Some characteristics of civil procedural law - from the aspect of international conventions

Abstract

International treaties and conventions significantly influence civil procedural law and encourage reform. They provide a structured framework for transnational civil court systems and enforce arbitration agreements by ensuring the effectiveness of dispute resolution. The focus on arbitration highlights its growing importance as a possible approach to dispute resolution in the field of international trade. Despite the difficulties in reconciling international standards with domestic legal systems, these treaties continue to integrate seamlessly, increasing their effectiveness in the evolving international legal landscape.

Keywords: *civil procedural law, international arbitration and court, New York Convention, European Convention, balanced international relations*

Giriş

Beynəlxalq müqavilələr və konvensiyalar global hüquqşünaslığın daim dəyişən dünyasında mülki prosessual hüququn əsasını təşkil edir. Müxtəlif beynəlxalq konvensiyalar beynəlxalq hüquqi bazanın həlledici hissəsi olan mülki prosessual hüquq sahəsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bu normalar müxtəlif ölkələrdə hüquqi prosedurların standartlaşdırılmasında və hüquqi münasibətlərin təşviqində əsas rol oynayır. Bu məqalə beynəlxalq konvensiyaların mülki prosessual hüquqa əhəmiyyətli təsirini araşdırır, arbitraj və məhkəmə proseslərində beynəlxalq əməkdaşlığın roluna xüsusi diqqət yetirir.

Beynəlxalq konvensiyalar müxtəlif hüquq sistemlərini birləşdirən vasitə rolunu oynayır və milli sərhədlərdən kənara çıxan məsələlərin həlli üçün ümumi çərçivə təmin edir. Beynəlxalq hüququn mənbələrinin müəyyən edilməsi sistemin əsasını təşkil edir (Shaw, 2003: 58). Mülki prosessual qanunların bu konvensiyalar vasitəsilə yaxınlaşması təkcə hüquqi müəyyənliyi təşviq etmir, həm də

dünya səviyyəsində ədalət mühakiməsinin əlçatanlığını artırır. Bu sazişlərin hərtərəfli təhlili onların arbitraj və məhkəmə proseslərinə təsir göstərməkdə, beynəlxalq münaqişələrin səmərəli və ədalətli həllinə zəmanət verməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini nümayiş etdirir.

Arbitraja vurğu onun beynəlxalq biznesdə mübahisələrin həlli üçün əlverişli üsul kimi artan əhəmiyyətini vurğulayır. Bu sahədə arbitraj prosedurları qərəzsizliyə, qərarların icrası qabiliyyətinə və partiyanın muxtariyyətinin tanınmasına zəmanət verən konvensiyalarla standartlaşdırılıb. Eynilə, hüquqi mübahisələr sahəsində beynəlxalq müqavilələr məhkəmə əməkdaşlığı prosesini, məhkəmə qərarlarının qəbulunu və hüquqi sənədlərin sərhədlərdən ötürülməsini sadələşdirib. Bu nailiyyətlər hüquqi idarəetmə prinsiplərinin qorunub saxlanmasına və getdikcə daha çox bağlı olan dünyada məhkəmə sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına bağlılığı nümayiş etdirir.

Bu məqalə beynəlxalq konvensiyaların mülki prosessual hüquqa əhəmiyyətli təsirini aydınlaşdırmağa, onların beynəlxalq arbitraj və məhkəmə proseslərində həlledici rolunu vurğulamağa çalışır. Bu beynəlxalq hüquq mexanizmləri mülki prosessual islahatlar və yurisdiksiyalar arasında uyğunlaşmaya rəhbərlik edir. Onların təsiri formal tələblərdən kənara çıxır və müxtəlif ölkələrdə mülki ədaləti formalaşdırır.

Əsas Hissə

Belə ki, ən diqqətəlayiq beynəlxalq proses xidmətində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olan Mülki və ya kommersiya işləri üzrə məhkəmə və məhkəmədənənar sənədlərin xaricə təqdim edilməsi haqqında Haaqa Konvensiyasıdır (2). Digər adı Haaqa Xidməti Konvensiyası olan bu sənəd bu sahədə həlledici rol oynamışdır. Konvensiyanın təsirini nümayiş etdirən nümunəvi misal isə ABŞ Ali Məhkəməsi tərəfindən baxılan Volkswagenwerk Aktiengesellschaft Schlunk-a qarşı məhkəmə işidir. Bu qərarla məhkəmə müəyyən etdi ki, Konvensiya mülki və ya kommersiya işlərinə aid işlərdə ABŞ-dan xarici ölkəyə hüquqi sənədlərin verilməsi üçün yeganə proseduru müəyyən edir. Bu konkret nümunə hüquqi sənədlərin transsərhəd xidmətində vahidliyin yaradılmasında Konvensiyanın əhəmiyyətini vurğulayır və bununla da resipiyent dövlətin prosedur tələblərinə riayət olunmasına zəmanət verir. Belə ki, 5-ci maddənin bu konvensiyaya daxil edilməsi sənədlərin təqdim edilməsi prosesində əhəmiyyətli transformasiyaya səbəb oldu. O, məhkəmə sənədlərinin resipiyent ölkədəki müvafiq orqanlara birbaşa çatdırılması tələbini müəyyən etdi. Bu müddəə təyinat ölkəsinin qanuni tələblərinə riayət etməklə sənədlərin sürətli xidmətinə zəmanət verir. Nəticə etibarilə, o, prosessual ədaləti müdafiə edir və sözügedən millətin suverenliyinə hörmət nümayiş etdirir. Qloballaşmanı başa düşmək üçün onun təbiət hadisəsi olmadığını başa düşmək vacibdir. (Dabbah, 2010: 93)

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Konvensiyaya hal-hazırda 79-dan çox ölkə üzvdür. Azərbaycan Respublikası isə 16 noyabr 2022-ci il tarixindən etibarən qeyd olunan Konvensiyalara qoşulmuşdur.

Bundan əlavə, xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında 1958-ci il Nyu-York Konvensiyası (4) beynəlxalq arbitraj sahəsində həlledici rol oynamışdır. Konvensiyanın IV maddəsində qeyd olunan müddəalar xarici arbitraj qərarlarının tanınması və qəbulu üçün zəruri meyarları müəyyən edir. Nyu-York Konvensiyası beynəlxalq arbitraj hüququnun təməl daşını təmsil edən mülki prosessual nöqteyi-nəzərdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu konvensiya onu imzalayan çoxsaylı dövlətlər arasında xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrasının sadələşdirilməsində mühüm rol oynayır, bununla da global məhkəmə əməkdaşlığını təşviq edir, proqnozlaşdırıla bilənliyi təmin edir və transsərhəd mübahisələrin həlli mexanizmlərinin effektivliyini artırır. Beynəlxalq təşkilatların ümumiyyətlə qanunvericilik səlahiyyətləri olmadığı üçün onlara adətən bir sıra formalarda ola biləcək məcburi olmayan qərarlar qəbul etmək səlahiyyəti verilir. (Evans, 2018: 240).

Nyu-York Konvensiyasının əhəmiyyətinin əsasını beynəlxalq müqavilələrin tərəflərinə mübahisələrin həlli vasitəsi kimi arbitrajı seçmək səlahiyyətinin verildiyi tərəflərin muxtariyyəti prinsipi təşkil edir. Konvensiyanın kontekstində tərəflərin muxtariyyət prinsipi beynəlxalq müqavilələrin tərəflərinin müqavilə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələri necə həll etmək istədikləri ilə bağlı öz seçimlərini etmək qabiliyyətinə istinad edir. Müasir beynəlxalq arbitrajın

təməl daşı razılıqdır. Belə razılıq tərəflər arasında hər hansı mübahisə və ya fikir ayrılıqlarının arbitraja təqdim edilməsi üçün etibarlı razılaşma ilə öz əksini tapmalıdır. (Stephen, Levinson, 2022). Bu prinsipin nəyi nəzərdə tutduğunu izah etmək üçün aşağıdakıları nəzərdən keçirmək lazımdır: Arbitraj seçimi: Tərəflər milli məhkəmələrə müraciət etmək əvəzinə öz mübahisələrini həll etmək üçün arbitrajı seçməkdə sərbəstdirlər. Onların arbitrajın müqavilə münasibətləri zamanı yarana biləcək hər hansı fikir ayrılığının həlli üçün forum olacağına qərar vermək muxtariyyəti var. Arbitrlərin seçilməsi: Tərəflər mübahisələrinə rəhbərlik edəcək arbitrləri seçə bilirlər. Bu seçim onlara müqavilənin mövzusu üzrə təcrübəsi olan və ya neytrallığı və qərəzsizliyi ilə tanınan şəxsləri seçməyə imkan verir. Arbitraj Qaydaları: Tərəflər arbitraj prosesini tənzimləyən qayda və prosedurları müəyyən edə bilirlər. Onlar institusional qaydaları (məsələn, Beynəlxalq Ticarət Palatasının və ya Amerika Arbitraj Assosiasiyasının qaydaları) seçə və ya xüsusi qaydalarla ad-hoc arbitrajı seçə bilirlər. Arbitraj yeri: Tərəflər arbitrajın yerini və ya "yerini" seçə bilirlər. Yer arbitrajın aparılacağı hüquqi çərçivəni müəyyən edir və arbitraj qərarlarının icrasına təsir göstərə bilər. Arbitraj dili: Tərəflər arbitraj prosesinin hansı dildə aparılacağına qərar verə bilirlər. Bu seçim arbitraj prosesi zamanı effektiv ünsiyyəti təmin etmək üçün çox vacibdir. Tətbiq olunan qanun: Tərəflər mübahisələrinə tətbiq olunacaq tənzimləyici qanunu və ya qanunları müəyyən edə bilirlər. Bu onlara arbitrlərə öz qərarlarını verərkən rəhbərlik edəcək hüquqi prinsipləri seçməyə imkan verir. Arbitraj qərarı: Tərəflər arbitraj qərarının formatını və məzmununu formalaşdırmaq hüququna malikdirlər. Onlar xüsusi yardım tələb edə və mükafatın əsaslandırılmış və ya əsassız olmasını müəyyən edə bilirlər. Azərbaycan Respublikası həmin Konvensiyaya 9 noyabr 1999-cu il tarixindən qoşulmuşdur.

Bu sahədə adı çəkilməli olan konvensiyalardan biri də və Azərbaycanın da tərəf olduğu Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajı üzrə Avropa Konvensiyasıdır. Onun əhəmiyyəti Avropada beynəlxalq kommersiya arbitrajı ilə bağlı xüsusi problemlərin və nüansların həllində, Nyu-York Konvensiyası kimi digər global arbitraj alətlərini tamamlayan strukturlaşdırılmış çərçivənin təmin edilməsindədir.

Konvensiyanın mühüm aspekti onun arbitraj müqavilələrinin və qərarlarının icrasına yönəldilməsidir. O, mübahisə tərəflərinin arbitraj razılaşması ilə bağlı olmasını təmin etmək üçün mexanizmləri təmin edir və nəticədə arbitraj qərarlarının Avropa dövlətlərində tanınmasını və icrasını təmin edir. Bu, mübahisələrin həlli üsulu kimi arbitrajın dürüstlüyünün və effektivliyinin qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq Kommersiya Arbitrajı üzrə Avropa Konvensiyasının II Maddəsi beynəlxalq arbitraj sahəsində "pacta sunt servanda" prinsipinin təsdiqində mühüm rol oynayır. Tərcümədə "müqavilələrə riayət edilməlidir" mənasını verən bu prinsip müqavilə hüququnda əsas doktrina olmaqla, tərəflər arasında razılaşmaların məcburiliyini vurğulayır. (Black's Law Dictionary, 2004). Arbitraj kontekstində bu prinsip xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki o, mübahisələrin həlli metodu kimi arbitrajın etibarlılığını və effektivliyini dəstəkləyir. Konvensiyanın II Maddəsi arbitraj müqavilələrinin etibarlılığı və icrası ilə bağlı məsələlərdən bəhs edir. Konvensiya arbitraj müqavilələrinin etibarlı hesab olunduğu xüsusi şərtləri müəyyən etməklə, belə sazişləri bağlayan tərəflərin öz hüquqi öhdəlikləri və öhdəliklərinin icrası ilə bağlı aydınlığa malik olmasını təmin edir. Bu, bir çox arbitraj proseslərində ilkin maneə ola biləcək arbitraj müqaviləsinin özünün etibarlılığı ilə bağlı mübahisələrin qarşısını almağa kömək edir.

Bütün bu yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, bu konvensiyaların həyata keçirilməsində əsas problemlərdən biri beynəlxalq standartların yerli hüquq sistemləri ilə uzlaşdırılması məsələsi olduğunu da vurğulamaq lazımdır. Belə ki, hər bir ölkənin özünəməxsus hüquqi ənənələri və prinsipləri var ki, bu da bəzən beynəlxalq müqavilələrin müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edir. Məsələn, Haaqa Xidməti Konvensiyası tələb edir ki, məhkəmə sənədləri qəbul edən dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada onun ərazisindəki şəxslərə daxili işlər zamanı sənədlərin təqdim edilməsi üçün təqdim olunsun. Bu tələb xüsusilə daxili qanunların ciddi xidmət tələblərinin olduğu və ya beynəlxalq standartlara uyğun infrastrukturun olmadığı ölkələrdə prosedur mürəkkəbliyi yarada bilər. Bu müqavilələrin tənqidi çox vaxt milli suverenlik məsələləri və

sərhədləri aşan mürəkkəb hüquqi məsələlərin həllində beynəlxalq hüquqi sənədlərin effektivliyi ətrafında firlanır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, bu sahədə daim təkmilləşdirilmələr də aparılır, hansı ki, bu, milli hüquqi suverenliyə hörmətin beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın məqsədləri ilə balanslaşdırılması ehtiyacının artan etirafını əks etdirir. Qlobal qarşılıqlı əlaqə artdıqca bu müqavilələr uyğunlaşmaqda davam edir, milli hüquq sistemlərinin müxtəlif aspektlərinə həngdar integrasiya etməyə çalışır və beləliklə, beynəlxalq hüququn daim inkişaf edən mənzərəsində onların effektivliyini artırır.

Nəticə

Ümumiləşdirsək, beynəlxalq müqavilələrin mülki prosessual hüquqa təsiri “*ius gentium*”-un fundamental prinsiplərini – bütün xalqlara şamil olunan qanunu təmsil edir. Haaqa Xidməti Konvensiyası və Nyu-York Konvensiyası müxtəlif hüquq sistemlərinin standartlaşdırılmasında, “*lex fori*”-nin ardıcılığının təmin edilməsində və qlobal məhkəmə sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu müqavilələrlə müəyyən edilmiş uzlaşma “*pacta sunt servanda*” prinsipinə – sazişlərə riayət etmək öhdəliyinə sadıqlıq bariz nümayişi kimi xidmət edir. Beynəlxalq hüquq sahəsində əldə edilən irəliləyiş həm transsərhəd hüquqi əməkdaşlığı, həm də ədalət anlayışını gücləndirir, ədalətli və balanslaşdırılmış beynəlxalq münasibətlər çərçivəsini təmin edir (Surana, 2006: 24).

Buna baxmayaraq, bu konvensiyalar həm də mühüm maneəni vurğulayır: qlobal normaların daxili qanunvericilik bazalarına uyğunlaşdırılması. Hər bir xalqın fərqli hüquqi adətləri və inancları bəzən beynəlxalq müqavilələrin müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edə bilər. Məsələn, Haaqa Xidməti Konvensiyası hüquqi sənədlərin onları qəbul edən ölkənin daxili qanunlarına uyğun olaraq təqdim edilməsini tələb edir. Bu, xüsusilə ciddi xidmət tələbləri olan və ya qlobal standartlara cavab verən qeyri-adekvat infrastrukturunu olan ölkələrdə prosedur çətinlikləri ilə nəticələnə bilər. Bu razılaşmalar milli suverenliyə təsirinə və milli hədudlardan kənara çıxan mürəkkəb hüquqi məsələlərin həllində beynəlxalq hüquqi sənədlərin effektivliyinə görə tez-tez tənqid olunur.

Bu çətinliklərə baxmayaraq, bu sahədə davamlı irəliləyişlər milli hüquqi hakimiyyətə hörmətin beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın məqsədləri ilə uzlaşdırılması zərurətinin artan etirafını göstərir. Qlobal qarşılıqlı əlaqə genişləndikcə bu müqavilələr milli hüquq sistemlərinin müxtəlif sahələrinə integrasiya etmək və beynəlxalq hüququn daim dəyişən sahəsi çərçivəsində səmərəliliyini artırmaq üçün yenilənir.

Beynəlxalq konvensiyaların mülki prosessual hüquqa təsiri son nəticədə müxtəlif hüquq sistemlərinin uyğunlaşdırılmasına, müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə bağlılığın gücləndirilməsinə və beynəlxalq işlərin mürəkkəb sahələrində ədalət mühakiməsinin təmin edilməsinə gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Shaw, M. N. (2003). International Law - ninth edition. p.58.
2. Haaqa Xidməti Konvensiyasının rəsmi veb sahifəsi
<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=17>
3. Dabbah, M. (2010). International and Comparative Competition Law. p.93.
4. Nyu York Konvensiyası rəsmi veb sahifəsi.
<https://www.newyorkconvention.org/english>
5. Evans, M. D. (2018). "International Law" Fifth Edition. p.240.
6. Stephen, J. W., Levinson, A. R. (2022). "Principles of Arbitration Law". Seventh Edition, paragraph 1.20.
7. Surana, A. (2006). International civil procedure and principle of "lex fori". p.24.
8. Black's Law Dictionary (8th ed. 2004).